

Nevena Tatović, d.i.p.a.

Milena Lakićević, d.i.p.a.

Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

dr Vjačeslava Matić

Šumarski fakultet, Beograd

dr Branislav Rabotić

Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd

UDC 338.483.12:725.182(497.11 Beograd)

POTENCIJAL KALEMEGDANSKOG KOMPLEKSA KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE BEOGRADA

POTENTIAL OF KALEMEGDAN COMPLEX AS A TOURIST ATTRACTION OF BELGRADE

Abstrakt: Beograd je jedna od najpopularnijih turističkih destinacija u regionu koju posećuje sve veći broj ne samo domaćih već i stranih turista. Među turističkim znamenitostima posebno mesto pripada Kalemegdanskom kompleksu. On je, po pravilu, neizostavna tačka zadržavanja stranih turista i ostalih posetilaca. Istovremeno, opšte je mišljenje da je Kalemegdan i najvažniji elemenat ukupnog, u odnosu na druge evropske metropole relativno skromnog, atrakcijskog potencijala za razvoj turizma u Beogradu. U ovom radu ostvaren je pokušaj evaluacije turističke vrednosti Kalemegdana primenom kombinovanog kvalitativno-kvantitativnog metoda. Za razliku od uobičajenog anketiranja stranih turista, čiji stavovi ne moraju obavezno odslikavati „privlačnost“, još manje objektivnu vrednost atrakcije, autori su se opredelili za mišljenje stručnjaka nekoliko profila relevantnih za predmet istraživanja. Vrednost Kalemegdana kao turističke atrakcije, izražene kroz više karakterističnih indikatora, ocenjivali su turizmolog, turistički vodiči, pejzažne arhitekte, arhitekte i ekolog. „Ukrštanjem“ njihovih ocena dobijene su srednje vrednosti za svaki od postavljenih indikatora, pa se na osnovu takvog rezultata može zaključiti da park Kalemegdan, sa Beogradskom tvrđavom, ima relativno visoku turističku vrednost u nivou nacionalnog značaja. Istraživanje je pokazalo i da su neophodne dodatne aktivnosti na unapređenju prezentacije i turističke interpretacije ove poznate atrakcije Beograda.

Gljučne reči: Kalemegdan, Beogradska tvrđava, turizam, kulturno nasleđe

Abstract: As the site of tumultuous cultural and historic events, Belgrade is one of the most popular tourist destinations in the region visited by a growing number of both national and international tourists. Kalemegdan complex, which is, as a rule, an indispensable point of tourist visits, holds a special place among tourist attractions of the city. At the same time, there is a general opinion that Kalemegdan is also the most important element of the overall attraction potential for tourism development in Belgrade, which is otherwise relatively modest compared to other European capitals. In this paper, an attempt has been made to assess the tourist value of Kalemegdan by using the combined qualitative and quantitative method. In contrast to the usual surveys of international tourists whose views do not necessarily reflect the “attractiveness” and even less the fair value of attraction, the authors have opted for expert opinion in several profiles relevant to the case study. Tourism experts, travel guides, landscape architects, architects and environmentalists assessed the value of Kalemegdan as a tourist attraction, expressed through several distinctive indicators. Average values for each set of indicators, obtained by combining these marks, have led to the conclusion that the Kalemegdan Park with Belgrade Fortress has a relatively high tourism value in the level of national importance. The research has also showed the need for additional activities aimed at improving presentation and interpretation of the Belgrade’s famous tourist attractions.

Keywords: Kalemegdan, Belgrade Fortress, tourism, cultural heritage

Uvod

Beograd je jedna od vodećih turističkih destinacija Srbije koja u ukupnom broju posetilaca učestvuje sa preko 30%, a u broju noćenja skoro 20%. Prema nekim istraživanjima, glavni razlog njihovih dolazaka je odmor (60%), a sledeći po rangju – poseta iz kulturnih razloga (Armenski i sar., 2009).

Centralnu i širu urbanu zonu Beograda odlikuje raznolikost kulturno-istorijskih objekata koji su, uz prirodne vrednosti, samo delimično iskorišćeni, iako predstavljaju sastavni deo turističke privlačnosti grada (Strategija razvoja turizma grada Beograda, 2008). U ukupnoj turističkoj ponudi gradskih centara značajno mesto, osim kulturno-istorijskih spomenika i sličnih sadržaja, zauzimaju i unutargradski specifični geoprostori kao što su parkovi i park-šume; reke, jezera i njihove obale; rečna ostrva; pećine i istaknuti oblici reljefa, koji povećavaju kvalitet boravka turista i imaju estetski, zdravstveni i rekreativni značaj (Štetić i Šimičević, 2009). Prema podacima Turističke organizacije Beograda deset najposećenijih turističkih atrakcija su: Beogradska tvrđava, Terazije, Topčiderski park, Skadarlija, Zemun, Trg Republike, Kraljevski kompleks na Dedinju, Hram Svetog Save, Ada Ciganlija i Avala.

U fokusu ovog rada je Kalemegdanski kompleks u Beogradu. Cilj rada je da se oceni turistički potencijal lokaliteta za razvoj kulturnog turizma. U tom pogledu, izvršena je valorizacija turističkih faktora primenom kvalitativno-kvantitativnog metoda, odnosno utvrđena „privlačnost“ kompleksa kao objekta istorijskog, tj. kulturnog nasleđa i definisane su njegove karakteristike i vrednosti koje se mogu iskoristiti za jačanje pozicije Beograda na tržištu kulturnog turizma.

Kalemegdan kao kulturno-istorijski i parkovski kompleks

Kalemegdan je najvažniji parkovski i kulturno-istorijski prostor glavnog grada Srbije u kome dominira Beogradska tvrđava – primer višeslojnog fortifikacionog kompleksa stvaranog u razdoblju od početka naše ere do 19. veka. Kalemegdan se prostire od kote 75 do 130 metara nadmorske visine i poput stenovitog brega, dominira nad ušćem Save u Dunav pružajući izvanredne panoramske vizure na Srem i Banat. „Park Kalemegdan, sa gotovo 140 godina kontinualne izgradnje i uređenja, najlepši je i jedan od najomiljenijih parkovskih prostora Beograđana” (Studija javnih prostora Beograda za potrebe urbanističkog planiranja, 2009).

Današnji izgled ovog ambijenta oblikovan je tokom dva milenijuma. Na mestu Beogradske tvrđave postojalo je i u antičko doba važno odbrambeno uporište, a kasnije građena utvrđenja pominju se u spisima pojedinih putopisaca, istoričara i književnika. Radovi na uređenju parka, na mestu dotadašnjeg tvrđavskog polja, počeli su po oslobođenju Beograda od osmanlijske vlasti. Prvi srpski urbanista Emilijan Josimović (1823-1897) je, 1867. godine, izradio regulacioni plan Varoši u šancu kojim, između ostalog, zagovara rušenje vojnih bedema radi uključivanja područja Tvrđave u grad kao javnog prostora i parka (Blagojević, 2009). Josimović je autor prvih idejnih skica parka koje odražavaju zamisao da se Kalemegdan pretvori u park oslonjen na gradske zidine, sa uređenim stazama i šetalištem prema Savi i sa pogledom na Dunav i Banat na drugoj strani (Maksimović, 1956). Radi boljeg korišćenja prirodnih potencijala prostora za odmor i razonodu, Generalnim urbanističkim planom Beograda iz 1912. godine predviđeno je uklanjanje vojnih sadržaja i objedinjavanje Gornjeg i Donjeg parka u jedinstvenu celinu. Nakon Prvog svetskog rata parkovske površine su dodatno uređene i proširene, uvedeni su novi kulturni sadržaji

i postavljeni spomenici i muzeji. Posleratni period SFR Jugoslavije, od 1945. godine, predstavljao je novo razdoblje u razvoju urbanističke teorije i prakse koje odlikuje buđenje nacionalne svesti o značaju kulturno-istorijskog nasleđa. Godine 1946. Kalemegdani postaje spomenik kulture pod zaštitom države i u daljem periodu učvršćuje poziciju jednog od najomiljenijih šetalista i turističkih lokacija Beograda. Rešenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda br. 290/4 od 1965. godine, Tvrdava je proglašena za spomenik kulture, a 1969. godine u Urbanističkom zavodu Beograda izrađen je Detaljni urbanistički plan Kalemegdana. Prema ovom dokumentu, spomeničku funkciju Tvrdave i celog područja Kalemegdana potrebno je afirmisati specifičnom arhitektonsko-urbanističkom plastikom u prostoru grada, kroz muzejske i scenske namene, kao i značajnim savremenim monumentima (Vrzić i Grozdanić, 2011). Danas, kompleks Kalemegdanskog parka i Tvrdave predstavlja spomenički kompleks sa najvišim stepenom zaštite, kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku (Službeni glasnik RS, br. 14/79).

Valorizacija nasleđa

Kulturni turizam podrazumeva kretanje ljudi uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihovog uobičajenog mesta stanovanja sa namerom sakupljanja novih informacija i iskustava, a radi zadovoljenja kulturnih potreba (Richards, 1997). Ričards (Richards), takođe, napominje da kulturni turizam podjednako podrazumeva konzumiranje kulturnih proizvoda prošlosti i savremene kulture i načina života, te da obuhvata umetnički turizam i turizam nasleđa (Leslie i Sigala, 2005). Turizam nasleđa je, prema tome, oblik turizma gde je motivacija za posetu zasnovana na karakteristikama baštine, koju neki strani turisti mogu percipirati i kao deo sopstvenog nasleđa (Poria i

sar., 2001). Pojedini istraživači, polazeći od koncepta prošlosti i nostalgije, koriste nešto drugačiju definiciju prema kojoj turizam nasleđa predstavlja posebnu formu turizma koja nudi načine da se prošlost predstavi u sadašnjosti (Zeppel i Hall, 1992).

Turistička valorizacija podrazumeva utvrđivanje postojećeg stanja resursa i procenu njegove vrednosti koja određuje objektivne i realne mogućnosti za razvoj turizma. Tako se definiše osnovanost izricanja predloga za određivanje posebne zaštite bilo pojedinih resursa ili čitavog prostora, kao i predloga za realizaciju određenih rešenja o zaštiti, procena investicionih aktivnosti i mogućnosti ostvarivanja turističkog prometa. Cilj valorizacije je da istakne, odnosno odredi „upotrebne“ i prometne vrednosti potencijala (Čomić i Pjevač, 1997).

Metod turističke valorizacije

Kombinovani kvalitativno-kvantitativni metod turističke valorizacije je komparativni metod koji, koristeći kvalitativne i kvantitativne izraze odnosno numeričkim, deskriptivnim ili grafičkim putem, izražava vrednost određenog resursa. Primenjuje se za procenu značajnih kulturnih dobara u slučaju kada kulturno-istorijski spomenik poseduje neku posebnu vrednost (retkost, značaj, estetska vrednost) koja može da zadovolji relevantne turističke potrebe (Tomka, 1998). Geografski položaj, umetnička vrednost, turistička vrednost ambijenta, atraktivnost i prepoznatljivost, izgrađenost i opremljenost lokacije i usklađenost sa turističkim resursima u okruženju predstavljaju indikatore obuhvaćene analizom.

Geografski položaj je jedan od prioritarnih indikatora s obzirom na to da doprinosi lakšem sagledavanju prostorne udaljenosti mesta ponude i mesta potražnje. Obuhvata ocenu položaja u odnosu na matična mesta turista, saobraćajne komunikacije i ostale aspekte pristupačnosti.

„Umetnička vrednost“ podrazumeva vrednovanje estetskih kvaliteta spomenika, što uključuje kulturno-istorijsku autentičnost, stepen retkosti („izuzetnost“) i očuvanosti i, eventualnu, odliku monumentalnosti.

Turistička vrednost ambijenta predstavlja dopunu prethodnog indikatora vrednovanjem lokaliteta ili objekta u odnosu na vrstu geografskog prostora, njegovu specifičnost i raznolikost, očuvanost prirode i nivo uređenosti.

Turistička atraktivnost i prepoznatljivost je element valorizacije koji izražava stepen turističke posećenosti i privlačnosti lokaliteta za turiste, pri čemu samo izuzetno neke atrakcije imaju auru tzv. „kulturne ikone“ (Holloway, 2006).

Izgrađenost i opremljenost prostora podrazumeva nivo izgrađenosti i dostupnosti osnovnih i dopunskih turističkih objekata, tj. sadržaja neophodnih za realizaciju turističke posete.

Usklađenost sa turističkim resursima u okruženju je važan element za objedinjavanje turističke ponude ili segmentaciju tržišta i podrazumeva utvrđivanje komplementarnosti ili konkurentnosti sa drugim sličnim ili drugačijim turističkim atrakcijama ili destinacijama u okruženju.

Skala ocenjivanja je od 1 do 5 za svaki indikator: *ocena 1* – nedovoljan kvalitet, nepodobno za turizam; *ocena 2* – dovoljan kvalitet, lokalni turistički značaj; *ocena 3* – dobar kvalitet, regionalni značaj; *ocena 4* – vrlo dobar kvalitet, nacionalni značaj, i *ocena 5* – odličan kvalitet, međunarodni turistički značaj.

Nakon ocenjivanja indikatora, na osnovu izračunatog proseka određuje se konačna ocena koja definiše turističku vrednost kulturnog dobra.

Diskusija i rezultati

Ocene indikatora turističke vrednosti Kalemegdana kao turističke atrakcije dobi-

jene su tako što je devet izabranih stručnjaka iz različitih oblasti relevantnih za istraživanje popunjavalo posebno izrađeni anketni upitnik. To je obavljeno tokom 2013. godine. U grupi ispitanika bili su turizmolog (1), turistički vodič (3), pejzažni arhitekta (2), arhitekta (2), ekolog (1). Svi imaju visoku školsku spremu i starosti su 25-38 godina. Ispitanici žive u raznim gradovima Srbije (Beograd, Novi Sad, Čačak, Raška, Šid), ali su posetili ispitivanu lokaciju bar jednom u prethodnih šest meseci i poseduju određena opšta i specifična znanja o lokalitetu. Među zastupljenim zanimanjima primetno je odsustvo arheologa i istoričara što, s jedne strane, jeste manjkavost kada se radi o Beogradskoj tvrđavi kao vojno-istorijskom i arheološkom lokalitetu, ali je izbegnuto da njihovo ekspertske „usko“ mišljenje iskrivi sliku o turističkoj vrednosti atrakcije. Drugim rečima, ono što je izuzetno vredno iz perspektive arheologije nije uvek jednako vredno i za turizam. Osim toga, poznato je da odnos između aktera u kulturi i aktera u turizmu, onih koji se bave zaštitom nasleđa i onih koji ga turistički eksploatišu, neretko odlikuje nedostatak uzajamnog razumevanja i spremnosti za saradnju (McKercher i du Cros, 2002).

Na osnovu odgovora na ponuđena pitanja, tj. ocena koje su ispitanici dali za pojedine kategorije, izvedene su prosečne ocene za svaki od indikatora, na osnovu čega su formirani zaključci (Tab. 1). Uobičajeni nedostatak analize na bazi malog uzorka u ovom slučaju nije ocenjen kao posebno relevantan. Prevashodni interes bio je, naime, usmeren na rezultat koji se dobija „ukrštanjem“ mišljenja i percepcija stručnjaka raznih profila. Imajući u vidu da oni obraćaju pažnju, pre svega, na aspekte koji su u domenu njihovog naučnog ili profesionalnog interesovanja, kombinacija ocena koje su dali za postavljene indikatore nudi relativno objektivnu evaluaciju višestruke i ukupne vrednosti Kalemegdanskog kompleksa kao turističke atrakcije.

Tabela 1. Vrednovanje kompleksa Kalemegdana po kvantitativno-kvalitativnoj metodi

Indikator vrednovanja	Ocena indikatora
Geografski položaj	5.00
Umetnička vrednost	4.18
Turistička vrednost ambijenta	3.88
Turistička atraktivnost i prepoznatljivost	3.98
Izgrađenost i opremljenost prostora	3.19
Usklađenost sa turističkim resursima u okruženju	4.62
Prosečna vrednost	4.14

Geografski položaj

Geografski položaj je jedan od najvrednijih atributa Kalemegdana. Stenoviti beogradski breg izdiže se nad ušćem Save u Dunav, sa vizurama ka Novom Beogradu i Zemunu, Velikom ratnom ostrvu i Banatu. Zahvaljujući takvoj poziciji, kompleks Kalemegdana zajedno sa prirodnim vrednostima okruženja, posebno Velikog ratnog ostrva kao jedinstvenog prirodnog rezervata u centru metropole, predstavlja vizuelnu i prostornu dominantu slike Beograda i prepoznatljivo panoramsko obeležje grada. Granice područja su ulice: Bulevar Petra Bojovića, ulica Tadeuša Košćuška i Pariska ulica. Dunav i Sava predstavljaju granice sa ostalih strana, onemogućujući pristup utvrđenju sa severa i istoka (Dunav), odnosno zapada (Sava). Pristup posetilaca je obezbeđen iz više pravca koje upečatljivim čine kapije Beogradske tvrđave. Sa južne strane parka posetioci najčešće ulaze iz pravca Uzun Mirkove i Knez Mihailove ulice, mada se kao sporedni ulazi koriste i poprečne staze. Lokacija na obodu najužeg gradskog centra i integrisanost sa najvećom pešačkom zonom grada, Knez Mihailovom ulicom, koja je jedan od kulturno i istorijski najvrednijih ambijenata Beograda, čini naročitu prednost lokacije.

Kalemegdan zauzima povoljnu geografsko-saobraćajnu poziciju u odnosu na Dunav kao međunarodni plovni i turistički pravac. Povoljan je i položaj u odnosu na

matična mesta domaćih turista. Polazeći od takve geopolitičke pozicije Beograda na karti Evrope kao tačke ukrštanja puteva sa istoka i zapada, odnosno kao prestonice Srbije locirane između severa i juga, zaključuje se da geografski položaj Kalemegdanskog kompleksa predstavlja izuzetno važan faktor turističkog razvoja od međunarodnog značaja. Indikator je ocenjen sa 5.00.

„Umetnička vrednost“

Jedinstvenost i karakter prostora određuje odnos između konkretnog lokaliteta ili objekta, istorijskih, kulturnih i društvenih praksi koje su u tom prostoru ugrađene (Hanan, 2011). Kalemegdanski prostor sažima urbanistička iskustva različitih istorijskih i kulturnih perioda. Njegova umetnička vrednost podjednako se ogleda u očuvanju kulturno-istorijskog nasleđa i slike urbanog pejzaža. Kao jedinstvena spomenička celina, predstavlja „muzej sećanja“ za Beograd i dobar primer sklada između prirodnog ambijenta i čovekovog stvaralaštva.

Specifičnosti prostora doprinose brojni spomenici, muzeji, fontane, česme i drugi objekti visoke umetničke vrednosti. Najprepoznatljiviji element i svojevrsni „marker“ za lokaciju predstavlja Meštrovićeva skulptura Pobjednika koja od 1928. godine dominira siluetom Beograda. U centru kružne aleje na prostoru Velikog Kalemegdana nalazi se fontana „Borba“ (Simeona Rok-

sandić, 1912.), dok je na kraju glavne aleje 1930. postavljen spomenik „Zahvalnosti Francuskoj”, rad Ivana Meštrovića. Na prostoru Malog Kalemegdana najznačajniji je izložbeni paviljon „Cvijeta Zuzorić“, koji je po planu arhitekta Branislava Kojića podiglo Udruženje prijatelja umetnosti u Beogradu 1928.godine. Ispred paviljona se nalazi najpoznatije delo vajara Dragomira Arambašića, fontana „Buđenje“ iz 1920. godine. Osim brojnih spomenika, arheološka nalazišta na prostoru Tvrđave dodatno doprinose umetničkoj vrednosti kompleksa u celini. Ocena ovog indikatora je 4.18.

Turistička vrednost ambijenta

Ocena ovog parametra podrazumeva ocenu vrste geografskog prostora, njegove raznolikosti, stepena očuvanosti prirode i uređenosti. Kalemegdanski kompleks se nalazi na 125 metara visokoj litici koja se uzdiže nad ušćem Save u Dunav. Prostire se od kote 75 do 130 metara nadmorske visine, na površini od preko 60,5 hektara. Prvo utvrđenje na ovom mestu, ili u neposrednoj blizini (kako sugerišu najnovija arheološka iskopavanja), nastalo je početkom naše ere kao palisada sa zemljanim bedemima. Krajem 2. ili početkom 3. veka izgrađen je prvi rimski kastrum od kamena, da bi u kasnijim periodima ovde postojali i vizantijski kastel, utvrđena prestonica srpske srednjevekovne despotovine i bastiona tvrđava austro-ugarske, odnosno turske vlasti u Beogradu. Kompleks parka sraslog sa Tvrđavom očuvao je osnovne forme i spomeničke vrednosti iz doba svog nastanka. Sam parkovski prostor predstavlja jedan od dragocenih fondova flore Beograda, izuzetne vrednosti. Parkovska celina Kalemegdana izvrsno demonstrira specifičnu povezanost zelenih površina sa zdanjima koja se nalaze u njihovom okruženju (Anastasijević, 2000). Park je neodvojivi deo kompleksa Tvrđave, njene istorije i identiteta i istorije samog Beograda. Predstavlja višespratnu stepenastu kompoziciju

koja obuhvata dve celine – Veliki i Mali Kalemegdan, na koje se nastavlja tvrđavski kompleks čiju strukturu čine Gornji i Donji grad, kao i istočno podgrađe, sa dopunskim zonama različitih namena i aktivnosti i dominantnom statuom Pobjednika u centralnom delu kompozicije. Karakteristika parka je arhitektonska obrada reljefa u vidu terasa i potpornih zidova. Poseban kvalitet parku daju spomenici koji se na ovom prostoru kontinuirano podižu od kraja 19. veka do danas, dok je sa aspekta prirodnih vrednosti, osim geografskog položaja, posebno važan bogat biljni fond sa četiri stabla u statusu zaštićenog prirodnog dobra.

Pored kulturno-istorijskih i umetničkih vrednosti, specifičan prirodan položaj, jedinstvene vizure i pejzažne vrednosti najviše doprinose ambijentalnom doživljaju prostora. U tom smislu, kao kombinacija antropogenih i prirodnih vrednosti, kompleks predstavlja složenu turističku atrakciju. Turistička vrednost ambijenta je ocenjena 3.88, mada bi mogla biti i veća nakon primene odgovarajućih mera rekonstrukcije i revitalizacije, obezbeđenjem boljih prilaza pojedinim objektima i uređenjem pojedinih delova kompleksa u skladu sa prirodnim ambijentom, kao i aktiviranjem pogodnih sadržaja.

Turistička atraktivnost i prepoznatljivost

Izuzetan geografski položaj i očuvanje visokog nivoa kulturno-istorijskog nasleđa čine Kalemegdan potencijalno atraktivnom lokacijom za turističke posete. Da bi kulturno-istorijski kompleks bio atraktivan za turiste, neophodno je da poseduje određene vrednosti i sadržaje interesantne za posetioce. Današnji kompleks Beogradske tvrđave čine ostaci objekata vojne arhitekture koji u različitim vidovima očuvanosti datiraju iz različitih istorijskih perioda u rasponu od gotovo 18 vekova – od rimskog i vizantijskog doba, preko srpskog srednjeg veka (15. vek), doba austrijske vladavine (kraj 17.

i prva polovina 18. veka), do osmanlijskog doba (sredina 18. veka). U kompleksu se nalazi više javnih ustanova kulture, spomenici i muzeji, dve pravoslavne crkve, dve galerije, opservatorija, zoološki vrt, sportski tereni, dečija igrališta i restorani, uključujući delove koji se koriste povremeno.

Kada se o Tvrđavi radi, objekti koji potiču iz vremena turske vladavine (sadašnja bastiona fortifikacija) su u dobrom stanju iako nisu posebno reprezentativni primer vojne arhitekture svoga doba (Popović, 2006), srednjevekovni delovi su u doboj meri rekonstruisani, pri čemu novi sloj nije vidno obeležen, dok su ostaci rimskog perioda očuvani mestimično i u fragmentima. To, zapravo, znači da nijedan od prisutnih istorijskih slojeva Tvrđave, sam po sebi, ne može nositi atribut „izuzetnog“, mada kao kompleks, tj. celina predstavljaju nesumnjivu istorijsko-ambijentalnu privlačnost. Ono što Beogradsku tvrđavu čini jedinstvenom nije ona kao takva, već njena istorija, priča o njoj, interpretacija njene prošlosti.

Porast nivoa turističke posete Kalemegdani i Tvrđavi posledično je vezan za interpretativne šetnje ili ture koje su devedesetih godina 20. veka organizovane uz podršku Turističke organizacije Beograda i Zavoda za zaštitu spomenika grada Beograda, a na inicijativu dva iskusna lokalna turistička vodiča. Iskustva ovog projekta koji je za učesnike predstavljao prvi primer organizovane, masovne i besplatne interpretacije spomeničkog nasleđa u formi vođene ture u Srbiji, ukazala su da među samim Beograđanima postoji visok nivo interesovanja za upoznavanje lokalne baštine (Rabotić, 2009). Iako su među posetiocima Kalemegdana gotovo svi strani gosti Beograda, tura je vremenom postala redovan vid informisanja lokalnog stanovništva o spomeničkom kompleksu. Zamišljena sa idejom da kroz koncept „pozornosne strukture“ pomogne prvenstveno Beograđanima u prepoznavanju i upoznavanju složenih istorijskih slojeva Tvrđave, interpretativna šetnja je u toku prve godine

okupila oko 2300 učesnika, a u periodu od 1998. do 2008. oko 30.000 Beograđana. Ipak, Rabotić (2008) navodi da prava misija projekta (interpretacija nasleđa i edukacija po izboru) nije adekvatno prepoznata u stručnoj javnosti.

Javno preduzeće „Beogradska tvrđava“ takođe je iniciralo nekoliko sličnih projekata turističke interpretacije. Tokom manifestacije „Dani Beograda“ (2009) organizovane su, uz stručno vođenje, besplatne arheološke ture na kojima su posetioci mogli da se upoznaju sa arheološkim nalazištima u ovom prostoru, a prezentovani su i kompleks Istočne kapije Donjeg grada, Severoistočnog bedema, Malog barutnog magacina i Sava kapija iz 14. veka, kao i ostaci zamka despota Stefana Lazarevića (tzv. Unutrašnje utvrđenje), severoistočnog bedema sa ostacima antičkog kastruma, tvrđave iz austrijskog i turskog perioda.

Godine 2013, povodom obeležavanja 1700 godina od usvajanja Milanskog edikta, organizovana je edukativna tura „Iščezli hramovi hrišćanskog Beograda (Hrišćanstvo u Beogradu)“. Sa idejom da učesnike upozna sa počecima hrišćanske religije na ovom prostoru i njenim materijalnim dokazima, tura počinje kod crkve Ružice i kapele Svete Petke i uključuje šetnju po Gornjem gradu. Jedan od zanimljivih vidova interpretacije koji delimično uključuje i Kalemegdanski kompleks jeste projekat „Beografija – osvajanje Tvrđave“ koji se u organizaciji Turističke organizacije Beograd realizuje kroz besplatne šetnje za najmlađe turiste. Ovom indikatoru dodeljena je ocena 3.98.

Izgradnja i opremanje prostora

Kompleks Tvrđave i parka koji ga okružuje relativno je dobro osvetljen i bezbedan za šetnju (razgledanje) i duže zadržavanje, sa uređenim zelenim zonama, stazama i prilazima. Obezbeđena je dostupnost najatraktivnijim delovima kompleksa. Prostor je opremljen urbanim mobilijarom. Park po-

seduje dva parking prostora, kod Leopoldove i kod Vidin kapije. Saobraćaj motornim vozilima je zabranjen osim za komunalna vozila, za snabdevanje i vozila izvođača za koje je ograničen (06-09, 23-01 sati). Tvrđava se može razgledati i turističkim vozicem ili ekološkim vozilom. U galeriji JP „Beogradska tvrđava“ pred ulazom u Gornji grad (Unutrašnja Stambol kapija) turistima su dostupni ručno rađeni suveniri, nakit, kovani novac, rokovnici i umetnički predmeti koji oslikavaju delove i prošlost Tvrđave, kao i izbor turističke literature. Ovde se zainteresovanim posetiocima iznajmljuje i „audio vodič“ pomoću koga se može slušati snimljeno tumačenje na nekoliko stranih jezika.

Turistička signalizacija je relativno dobra, ali i dalje ostaje problem kako obezbediti mir posetiocima u „pešačkom carstvu“ parka zbog pojedinih komercijalnih sadržaja, kioska i sl. Poseban problem je nedavna penetracija takvih sadržaja i u samo jezgro Tvrđave, u prostor Gornjeg grada, što bi morala ostati nenarušena zona atrakcije (Gunn, 1997), posebno kada se radi o vojno-istorijskom objektu takvog značaja.

U nadležnosti javnog preduzeća „Beogradska tvrđava“ i Arheološkog instituta SANU pokrenuti su projekti revitalizacije i opsežni radovi rekonstrukcije pojedinih delova kompleksa među kojima se ističe obnova Kule Nebojša. Osim toga, tokom 2008. godine izvršena je revitalizacija bedema u Donjem gradu, mostova, kapija, sanacija jugoistočnog bedema i Velikog Ravelina.

Kalemegdanski kompleks još uvek nije dovoljno i adekvatno turistički opremljen. Ne postoji aktivni vizitorski centar (pokušaj njegovog uspostavljanja u Spoljnoj Stambol kapiji bio je kratkog daha), nema organizovane vodičke službe, a dostupna sredstva interpretacije za turiste svode se na mogućnost iznajmljivanja tzv. audio-vodiča. Pojedini objekti Tvrđave koji su turistima posebno zanimljivi često nisu dostupni, jer se samo povremeno otvaraju za posetioce (tzv. Rimski bunar, Izložbeni prostor u Baroknoj kapi-

ji Gornjeg grada i sl.). Potrebna su i ulaganja u projekte renoviranja ruiniranih objekata i delova kompleksa, regulaciju prilaza i osvetljenja, kao i u rešavanje konflikta sa lokacijom i razvojnim potrebama Zoološkog vrta koji se još uvek nalazi na dunavskoj padini Malog Kalemegdana. Ocena indikatora je 3.19.

Usklađenost sa turističkim resursima u okruženju

Uklapljenost u ukupan atrakcijski sadržaj turističke ponude okruženja značajan je elemenat valorizacije kojim se konkretan spomenik vrednuje u odnosu na prisustvo komplementarnih atrakcija. Ovo je jedan od veoma značajnih parametara, s obzirom na to da uklapljenost u strukturu kulturno-istorijskog nasleđa i prirodno-geografskih elemenata područja predstavlja značajan element atraktivnosti i prepoznatljivosti Kalemegdana. Naime, u neposrednom okruženju se, pre svega, uočavaju Veliko ratno ostrvo na Dunavu i stari urbani ambijent Kosančićevog venca sa kojima opservirani lokalitet čini širu celinu u pogledu prirodnog, odnosno kulturno-istorijskog nasleđa u središtu Beograda. Smederevska tvrđava, Ram, Golubac i Petrovaradin se posebno ističu kao komplementarne antropogene turističke atrakcije u regionu, što je potvrđeno i uspešnom realizacijom tzv. kulturnog puta „Tvrđave na Dunavu“. S druge strane, na međunarodnom planu veliki potencijal ogleda se u poziciji Beograda i Kalemegdanskog kompleksa u okviru kulturnog i prirodnog nasleđa podunavskog regiona. Jedno od najpopularnijih rečnih krstarenja u Evropi upravo je tura „Od plavog Dunava do Crnog mora“, koja turistima prezentuje kulturno i prirodno nasleđe duž toka ove reke od izvora do ušća, sa posebnim akcentom na Beogradu i Đerdapskoj klisuri. Ocena indikatora je 4.62.

Zaključak

Po svom nastanku, istorijskom razvoju i prostornoj strukturi, Kalemegdan kao prirodna i kulturno-istorijska celina ima jedinstven karakter i prepoznatljivost. Osnivanje utvrđenja, sukcesivna razaranja i obnova, nova rušenja i izgradnja, izrodili su specifičan karakter ovog prostora, tzv. *sense of place*. Prepliću se arheološke iskopine sa graditeljskim nasleđem srednjeg veka i velikim promenama koje su donele osmanlijska i austrijska vlast, sa obnovama i stvaralaštvom 19. i 20. veka. Iz svih epoha kompleks je očuvao deo kulturnih i umetničkih vrednosti i karakteristika i danas ima izuzetan značaj u istorijskom, urbanom, ekološkom i pejzažnom smislu koji se može uspešnije eksploatisati pre svega kvalitetnom prezentacijom i interpretacijom. Organizovanje vođenih tura, od kojih neke mogu biti i sa specijalnim programom, „predstave“ kojima se rekonstruiše neka od „bitaka za Beograd“, način života osvajača ili branilaca Beograda i slični projekti savremene *live history* interpretacije nasleđa predstavljale bi značajan korak u tom smeru, naročito ako se ima u vidu uspeh sličnih inicijativa u prethodnom periodu.

Rezultati istraživanja su pokazali da kompleks Kalemegdana poseduje turističku vrednost sa prosečnom ocenom od 4.14, što označava vrlo dobar kvalitet i ukazuje na nacionalni značaj. Najveće razlike su uočene u oceni parametra „izgradnja i opremanje prostora“, gde su zabeležene najniže dodeljene vrednosti (3.19). S druge strane, najviše ocene dobili su indikatori „geografski položaj“ (5.00) i „usklađenost sa turističkim resursima u okruženju“ (4.62).

Uklapljenost ovog kompleksa u sadržaj prirodnog i kulturnog nasleđa Dunavskog regiona predstavlja jedan od najvažnijih potencijala za njegovo uključivanje u postojeće strategije i programe interpretacije spomeničkog nasleđa na nacionalnom i međunarodnom planu. Tematske ture čiji je cilj upo-

znavanje kulture i civilizacije Rimskog carstva (pri čemu se Viminacijum i Sirmijum ističu kao najbliži komplementarni motivi) i obilasci srednjovekovnih evropskih utvrđenja na Dunavu poseduju veliku vrednost za turiste koje privlače kultura i nasleđe (Tomka i sar., 2012).

Strategija razvoja turizma grada Beograda do 2018. godine prepoznaje ove vrednosti i pozicionira Kalemegdan kao značajan element gradskih odmora i nautike, potencijalnih turističkih proizvoda u budućnosti. U skladu sa tim, Kalemegdanski kompleks predstavlja sastavni deo velike turističke pešačke zone od Gardoša i Zemuna, preko Velikog ratnog ostrva do Svetosavskog platoa. Takođe se predviđa rekonstrukcija srednjovekovnog pristaništa Beograda u sastavu Beogradske tvrđave kako bi se omogućilo prihvatanje jahting nautičara u tranzitu Dunavom i njihova poseta Beogradu preko uključenja u program Velike turističke pešačke zone grada (Strategija razvoja grada Beograda, 2008). Uz ukidanje svih oblika javnog saobraćaja između Tvrđave i reke, strategija označava parkovski prostor zelenila kao karakterističan i specifičan okvir za fortifikacione objekte koji u budućim planovima uređenja treba tretirati kao javni, pretežno neizgrađeni prostor sa mogućnošću javnih i pratećih komercijalnih namena.

Literatura

- Anastasijević, N. (2000). Funkcionalnost Pionirskog parka u Beogradu, *Glasnik Šumarskog fakulteta* 8, 7-24.
- Armenski, T., Zakić, L., Dragin, A. (2009). Percepcija inostranih turista o imidžu Srbije, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 89(1), 39-63.
- Besermenji, S., Marković, S., Jovičić, D. (2010): Turistička valorizacija sakralnih objekata građenih u stilu raške škole, *Zbornik radova – Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 58, str. 93-110.

- Blagojević, L.J. (2009). Urbana regularizacija Beograd, 1867: Trag naspram brisanja, *SAJ – Srpski Arhitektonski Žurnal*, 1, 27-31.
- Čomić, Đ., Pjevač, N. (1997). *Turistička geografija*. Beograd: Savezni centar za unapređenje hotelijerstva i ugostiteljstva.
- Gunn, C.A. (1997). *Vacationscape: developing tourist areas*. Washington: Taylor & Francis, 3rd edition;
- Hanan H. (2012). Pedestrian Ways, Informalities and Urban Spectacles. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 36, 421–430.
- Holloway, J.C. (2006). *The Business of Tourism*. London: Pearson Education, 7th edition;
- Leslie, D., Sigala, M. (2005). *International Cultural Tourism*. Part One, str.1-15.
- Maksimović, B. (1956). O zelenilu Beograda, *Godišnjak Muzeja grada Beograda*, 3, 325-366.
- McKercher, B., Du Cros, H. (2002). *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York & London: Routledge.
- Popović, M. (1997). Antički Singidunum: sadašnja otkrića i mogućnost daljih istraživanja, *Singidunum*, 1, str. 1-20;
- Popović, M. (2006): *Beogradska tvrđava*. Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, JP Beogradska tvrđava.
- Poria, Y., Buttler, R. Airey, D. (2001). Clarifying heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(4), 1047–1049.
- Rabotić, B. (2008). Tourist Guides as Cultural Heritage Interpreters: Belgrade Experience with Municipality-sponsored Guided Walks for Local Residents, *The Proceedings Book of the International Tourism Conference Cultural and Event Tourism: Issues & Debates* (Alanya, Turkey), 213-233.
- Rabotić, B. (2010). Interpretacija spomeničkog nasleđa: Razgledanje Beogradske tvrđave, *Singidunum revija*, 6(2), Beograd, 166–179.
- Richards, G. (1997). The social context of cultural tourism. In Richards, G. (ed.) *Cultural Tourism in Europe* (pp. 47-70). Wallingford: CAB International.
- Štetić, S., Šimičević, D. (2009). Značaj specifičnih geoprostora u gradskim turističkim centrima. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 89(1), 95–101.
- Tomka, D. (1998). Kultura kroz prostor, vreme i turizam, Novi Sad, Institut za geografiju *PMF* 28, 245–281.
- Tomka, D., Đurić, G., Tomka, G. (2012). Thematic cultural tourist routes of Danube region – local cultural goods as a global attraction, *Danube strategy – strategic significance for Serbia* (edited by Jeftić Šarčević, N., Stojić Karanović, E.), The Institute of International Politics and Economics Belgrade, 259–273.
- Vrzić, Đ., Grozdanić, M. (2011). Pregled oblasti Beogradske tvrđave u istorijskim mapama i urbanističkim planovima, kao doprinos budućim procesima planiranja, *Nasleđe*, 12, 219-245.
- Zeppel, H. Hall, C. (1992). Arts and heritage tourism. in Weiler, B. and Hall C.(eds), *Special interest Tourism*, London: Belhaven, 47-68.
- *** (2008). Strategija razvoja turizma grada Beograda, Beograd, Institut ekonomskih nauka (IEN), 226–288.
- *** (2009). Studija javnih prostora Beograda za potrebe urbanističkog planiranja. I faza Analiza javnih prostora Starog grada, Beograd, Urbanistički zavod Beograda, str. 60–63.